

UOT 338.4

İSTEHSAL İNFRASTRUKTURLARININ TƏŞKİLİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

HÜSEYNOVA MƏLAHƏT SOLTAN qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, dosent

ilqarosmanov1975@mail.ru

Açar sözlər: bazar iqtisadiyyatı, istehsal, infrastruktur, idarəetmə, müəssisə, məhsul, enerji, anbar, təmir

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabət mübarizəsinin getdikcə kəskinləşdiyi bir mərhələdə - resurs mərhələsində hər bir təsərrüfat subyekti material, maliyyə, informasiya, kadr və digər resursların həm istehsal, həm də tədavül sferasında səmərəli idarə edilməsini həyata keçirmək üçün istehsal infrastrukturlarına böyük ehtiyac duyulur. İstehsalın fasiləsiz işini təmin etmək üçün istehsal infrastrukturunun bütün sahələri normal fəaliyyət göstərməlidir. Sosial iqtisadi həyatda infrastrukturun lazımi səviyyədə inkişaf etməməsi onun xidmət göstərdiyi əsas istehsal sahəsinin geridə qalmasına səbəb ola bilər. İstehsal infrastrukturunun normal fəaliyyəti bir tərəfdən məhsuldar qüvvələrin inkişafına, digər tərəfdən ümumi daxili məhsulun çoxalmasına, təkrar istehsalın genişlənməsinə təkan verən əsas amillərdən biridir. Məhz bu səbəbdən də, istehsal infrastrukturunun normal və ahəngdar fəaliyyətini təmin etmək lazımdır. Odur ki, istehsal infrastrukturlarının təşkili və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi aktual problemlərdən biridir.

Sənaye müəssisələrində istehsal infrastrukturunu düzgün təşkil edilərsə, onda müəssisə nəinki ən az xərclə daha çox məhsul istehsal etmiş olar, eyni zamanda istehsal vaxtı və tsikli qısalır, istehsal tullantılarının və zay məhsulların miqdarı xeyli azalır, növbədəxili və növbələrarası boşdayanma halları minimuma endirilir, yaxud da tamamilə aradan qaldırılır, istehsal aparatından və elmi-texniki potensialdan daha dolğun istifadə olunur ki, bütün bunların da əsasında əmək məhsuldarlığı artır, məhsulun keyfiyyəti yüksəlir və maya dəyəri aşağı düşür. Bunlar isə istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas amillərindəndir.

İstehsal infrastrukturunun səmərəli təşkil edilməsi istehsal prosesinin normal gedişinə maneçilik törədən bu və ya digər hadisənin aradan qaldırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə fəal infrastrukturun təşkil olunması yüksək kompleks mexanikləşdirilmə və avtomatlaşdırılmış istehsal şəraitində xüsusilə zəruridir. Müəssisələrdə istehsal infrastrukturlarına, əsasən, anbar təsərrüfatını, nəqliyyat və rabitə təsərrüfatını, yanacaq və enerji təsərrüfatını, təmir təsərrüfatını və s. aid etmək olar.

Sənaye müəssisələrində enerji təsərrüfatının təşkilinin başlıca vəzifəsi bir tərəfdən istehsal prosesini zəruri enerji ilə mütəmadi təmin etməkdən, digər tərəfdən isə energetika xidmətinin yüksək texniki-iqtisadi göstəricilərini yerinə yetirməkdən ibarətdir. Odur ki, enerji təsərrüfatı üzrə bir sıra tələblər irəli sürülür. Hər şeydən əvvəl, enerji təsərrüfatı elə təşkil olunmalıdır ki, o, mövcud energetika avadanlıqlarından düzgün istifadə edilməsini, onların yüksək dərəcədə və keyfiyyətdə təmir olunmasını, yanacaq və enerji növlərindən səmərəli istifadə edilməsini təmin etmiş olsun [1, s.105].

Məlumdur ki, sənaye müəssisələri digər müəssisə və təşkilatlara nisbətən ən çox enerji istehlak edirlər. İstehlak edən müəssisənin əsas vəzifəsi müəssisədaxili enerji təminatını təmin etməkdir. Müəssisəyə daxil olmuş istehsalın ritmik təminatı üçün texniki təchizatın yüksək səviyyədə təşkil olunması tələb olunur.

Elmi-texniki tərəqqinin müasir mərhələsində istehsalın geniş miqyasda modernləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması enerjiyə olan tələbatı çoxaldır ki, bu da məhsulun maya dəyərinin

quruluşunda enerjiyə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisini artırır. Məsələn: hazırlanan məhsulun maya dəyərinin tərkibində enerjiyə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi kimya müəssisələrində 10–12%, maşınqayırma zavodlarında isə 5–8% təşkil edir. Deməli, sənaye müəssisələrində enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadəni təşkil etməklə, məhsulun maya dəyərini, digər şərtlər eyni qalmaqla, xeyli aşağı salmaq mümkün olar. Enerji təsərrüfatının ən mühüm vəzifələrindən biri də müəssisənin enerjiyə olan tələbatını təmin etməkdir. Bu sahədə enerjinin məsrəf normasının müəyyənləşdirilməsi əsas mənbələrindən birini təşkil edir. Enerjiyə olan tələbatı düzgün hesablamaq üçün enerjinin məsrəf norması elmi cəhətdən əsaslandırılmalı, elmi-texniki tərəqqinin yeni nailiyyətlərini və qabaqcıl istehsalat təcrübəsi əks etdirilməli, bir sözlə, mütərəqqi məsrəf normasını işləyib hazırladıqda konkret istehsal şəraiti nəzərə alınmalıdır [4, s.49].

İstehsal infrastrukturunun sahələrindən biri də təmir təsərrüfatıdır. Təmir təsərrüfatının əsas vəzifəsi əsas fondların, ilk növbədə, avadanlıqların vaxtından tez köhnəlməsinin, sıradan çıxmasının qarşısını almaqdan, onları daima işə hazır vəziyyətdə saxlamaqdan, təmir təsərrüfatının fəaliyyətini yaxşılaşdırmaqdan ötrü zəruri təşkilati–texniki tədbirləri işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Sənaye müəssisələrində hər il təmir işlərinin həyata keçirilməsinə çoxlu miqdarda vəsait tələb edilir ki, bu da məhsulun maya dəyərinin aşağı salınmasını xeyli məhdudlaşdırır. Belə ki, məhsul vahidinin maya dəyərinin tərkibində təmir işlərinin yerinə yetirilməsinə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi maşınqayırma müəssisələrində 6-8%, kimya müəssisələrində isə 12-14% təşkil edir. Zaman keçdikcə əsas istehsal fondları öz istehlak dəyərini itirir, yəni köhnəlir. Deməli, avadanlıqların iş müddətinin uzunluğu bir sıra amillərdən asılıdır. Əsas fondlara yaxşı qulluq edilməsi və onların texniki cəhətdən düzgün işlədilməsi bu fondların iş müddətini artırmaq üçün zəruri şərtədir. Müxtəlif sahələrdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, avadanlığın yükü artdıqca onun köhnəlmə dərəcəsi həmin avadanlığın məhsuldarlığının yüksəldilməsinə görə xeyli az nisbətə artır. Bundan başqa, avadanlıqlara bacarıqla xidmət etdikdə və onu müvafiq alətlə təchiz etdikdə, avadanlığın işinin və məhsuldarlığının artması heç də onun tez köhnəlməsinə səbəb olmur. Hazırda məhsulun hər vahidinə düşən amortizasiyanın miqdarı nöqtəyi-nəzərindən, eyni zamanda avadanlığa yaxşı xidmət və nəzarət etmək şərtilə avadanlığın işini artırmağa çalışmaq məqsədəuyğundur.

İstehsal infrastruktur sahələrindən biri də anbar təsərrüfatıdır. Müəssisələr özlərinin hazır məhsulunu və istehsal ehtiyatlarını saxlamaq üçün üç növ anbardan: xüsusi, icarəyə götürülən və ümumi istifadədə olan anbarlardan istifadə edirlər. Ümumi istifadədə olan anbarlar eyni zamanda çoxlu sayda müəssisəyə xidmət göstərir və məhsulun burada saxlanması xüsusi anbar yaradılmasına nisbətən çox vaxt ucuz başa gəlir. Ölkədə anbar təsərrüfatının təşkili və idarə edilməsinin səmərəli yollarından biri iri məhsul bölüşdürücü mərkəzlərin yaradılması sayıla bilər. Bu mərkəzlər hazır məhsul ehtiyatlarına daha ciddi nəzarət olunmasına, saxlanma xərclərini aşağı salmaq və istehlakçının sifarişlərinin yerinə yetirilməsi müddətini qısaltmağa imkan verir. Müəssisənin material resursları ilə təmin edilməsinin, onların istehsalçıdan istehlakçıya hərəkətinin səmərəli təşkili məhz anbar təsərrüfatının düzgün təşkili və idarə edilməsindən çox asılıdır [2, s.396].

Bütün qeyd olunanlar bir daha göstərir ki, müəssisənin normal fəaliyyət göstərməsində istehsal infrastrukturalarının düzgün təşkili müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Qeyd edək ki, ölkədə ümumi daxili məhsulun həcmının artırılması və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olunması məqsədi ilə istehsal infrastrukturunun təşkili və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Bu baxımdan mühüm istehsal infrastrukturalarının, xüsusilə də, yanacaq-enerji, nəqliyyat, rabitə, anbar təsərrüfatı kimi istehsal infrastrukturalarının idarə olunması zəruridir.

İstehsal infrastrukturunun idarə edilməsi onun inkişafının obyektiv qanunlarına uyğun olaraq, ictimai əmək prosesində nizamlayıcı təsir göstərməyən konkret tarixi üsul olub, sosial idarəetmənin əsas növlərindən biridir. Başqa sözlə, istehsal infrastrukturunun idarə edilməsi

dedikdə əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş nəticələrə nail olmaq məqsədi ilə ictimai proses iştirakçılarında məqsədyönlü təsir göstərmək nəzərdə tutulur, onların motivləşdirilməsi həyata keçirilməlidir. İstehsal infrastrukturunun idarə edilməsinin təşkilində ən mühüm və başlıca məqsəd müəssisənin obyektiv, real imkanlarından irəli gələn məsələləri düzgün həll etməkdən və onun potensialından daha səmərəli istifadə olunmasını təmin etməkdən ibarətdir.

İstehsal infrastrukturalarının təşkili və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi məsələləri aşağıdakı cəhətləri nəzərə almaqla həyata keçirilməlidir:

- istehsal infrastrukturalarının spesifik xüsusiyyətləri;
- istehsal infrastrukturalarının əmək bölgüsündə tutduğu yer;
- istehsal infrastrukturalarının inkişaf perspektivləri;
- elmi–texniki tərəqqinin istehsal infrastrukturalarına nüfuz etmə dərəcəsi.

İstehsal infrastrukturalarının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi işində bir sıra kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Həmin tədbirləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. İstehsal infrastrukturalarının səmərəli ölçüsünün müəyyən edilməsi. İstehsal infrastrukturalarının ölçüsü müəyyən avadanlıq kompleksinin istehsal gücüdür. İstehsal infrastrukturalarının ölçüsü müəssisənin və onun vəsaitlərinin ölçüsünü müəyyənləşdirmək üçün əsas götürülür. İstehsal infrastrukturalarının səmərəli ölçüsü xammalın, materialların və hazır məhsulların istehsalçı müəssisədən istehlakçı məntəqəyə daşınması, saxlanması və istehlakçı şərtləri, idarəetmənin mürəkkəbliyi həmin vəsaitlərin kollektivlərinin istədikləri şərait nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

2. Kiçik istehsal infrastrukturalarının birləşdirilməsi idarəetmə aparatında çalışan işçilərin sayını xeyli azaltmağa, yüksək məhsuldarlığa malik maşın və avadanlıqların tətbiqinə şərait yaradır ki, bu da istehsal həcmində artmasına səbəb olur.

3. İstehsal infrastrukturaları arasında səmərəli nisbətlərin təmin olunması müəssisənin məhsulburaxma qabiliyyətini artırır.

4. İstehsal infrastrukturalarının idarə edilməsində avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin tətbiqi idarəetmə aparatında çalışan işçilərin sayını azaldır.

İstehsal infrastrukturalarının təşkili və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi sistemində ən başlıca məsələ idarəçilik fəaliyyətinin düzgün təşkil edilməsidir. Məlumdur ki, sənaye müəssisələrində infrastruktur sahələrinin quruluşu müxtəlif amillərin təsiri altında formalaşır və ona görə də daima dəyişilir. İnfrastruktur sahələrinin quruluşu o halda optimal və mütərəqqi hesab edilir ki, onlar arasında mütənəsnəlik yaradılsın. Buna infrastruktur sahələrinin quruluşunun daima təkmilləşdirilməsi ilə nail olmaq olar. İstehsal infrastrukturalarının idarəetmə quruluşunun təkmilləşdirilməsi mürəkkəb prosesdir və çoxlu sayda iqtisadi, təşkilati və texniki amillərin təsiri altında baş verir [3, s.274].

Ümumilikdə istehsal infrastrukturalarının təşkili və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- istehsal infrastrukturalarının düzgün təşkili və idarə edilməsi məqsədi ilə müvafiq normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;

- çox zəruri halda xırda infrastruktur sahələrini birləşdirmək və digər tədbirlər həyata keçirmək əsasında istehsalın təmərküzləşməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi;

- istehsal infrastrukturunun idarəetmə qaydalarının, prinsiplərinin optimal şəkildə əlaqələndirilməsi;

- istehsal infrastrukturalarında elmi-tədqiqat, layihə-konstruktor işlərinin üzvi surətdə əlaqələndirilməsi;

- istehsal infrastrukturalarının idarə edilməsində çoxpilləliyi aradan qaldırmaq, əsasən, iki və üçpilləli idarəetmə sistemə keçməklə idarəetmə proseslərini istehsala yaxınlaşdırmaq;

- istehsal infrastrukturaların vəzifələrinin, funksiyalarının, hüquq və məsuliyyətinin dəqiqləşdirilməsi;

- istehsal infrastrukturalarının idarəetmə orqanlarının səmərəli strukturunun tətbiq edilməsi və s.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz istehsal infrastrukturalarının təşkili və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tətbiqi istehsal prosesinin normal gedişinə maneçilik törədən bu və ya digər hadisənin aradan qaldırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlar onu göstərir ki, məhsulların istehsalı və mübadiləsi sferasında istehsal infrastrukturaları fəaliyyət imkanlarının genişləndirilməsi nöqtəyi-nəzərindən ölkə iqtisadiyyatı üçün fundamental baza rolunu oynayır.

Elmi yeniliyi: Məqalədə bazar iqtisadiyyatına keçid prinsipləri nəzərə alınmaqla, istehsal infrastrukturalarının təşkili və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə dair nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malik təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Tətbiqi əhəmiyyəti: İstehsal infrastrukturalarının təşkili və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı irəli sürülən təklif və tövsiyələr onların fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynaya bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov H.S. İri sahibkarlıq strukturları. Bakı: Azərneşr, 2007, 276 s.
2. Hüseynov T.Ə. Firmanın iqtisadiyyatı. Dərslük. Bakı: Səda, 2009, 590 s.
3. Quliyev T.Ə. Menecmentin əsasları. Bakı: Nağıl evi, 2001, 520 s.
4. Vəliyev T.V. İnfrastrukturlar: mahiyyəti, təsnifatı və əhəmiyyəti. Bakı: Elm, 2000, 169 s.

РЕЗЮМЕ

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЕЕ УПРАВЛЕНИЯ

Гусейнова М.С.

Ключевые слова: рыночная экономика, производство, инфраструктура, управление, бизнес, продукты, энергетика, складирование, ремонт

В статье рассматриваются вопросы организации производственной инфраструктуры и основные особенности организационно-экономических механизмов ее управления. Также сформулированы выводы о совершенствовании организации и управления производственной инфраструктуры, имеющих теоретическое и практическое значение.

SUMMARY

ORGANIZATION OF PRODUCTION INFRASTRUCTURE AND IMPROVEMENT OF ITS MANAGEMENT

Huseynova M.S.

Key words: market economy, production, infrastructure, management, business, product, energy, warehousing, repair

The article deals with the organization of the production infrastructure and the main features of the organizational and economic mechanisms for their management. Also, conclusions are formulated on the improvement of the organization of industrial infrastructure and its management, which has theoretical and practical significance.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	21.06.2017
	Son variant	19.03.2018